

Van krijgsgevangene in Nederlands Indië en Siam tot vrij man

De geschiedenis van een joodse KNIL reserve-officier
die met veel energie, veel wilskracht en geluk
de krijgsgevangenschap in de jappenkampen overleefde

Emile Louis Levie, reserve eerste Luitenant b.d.

Van krijgsgevangene in Nederlands Indië en Siam tot vrij man

De geschiedenis van een joodse KNIL reserve-officier
die met veel energie, veel wilskracht en geluk
de krijgsgevangenschap in de jappenkampen overleefde

Emile Louis Levie, reserve eerste Luitenant b.d.

Inleiding

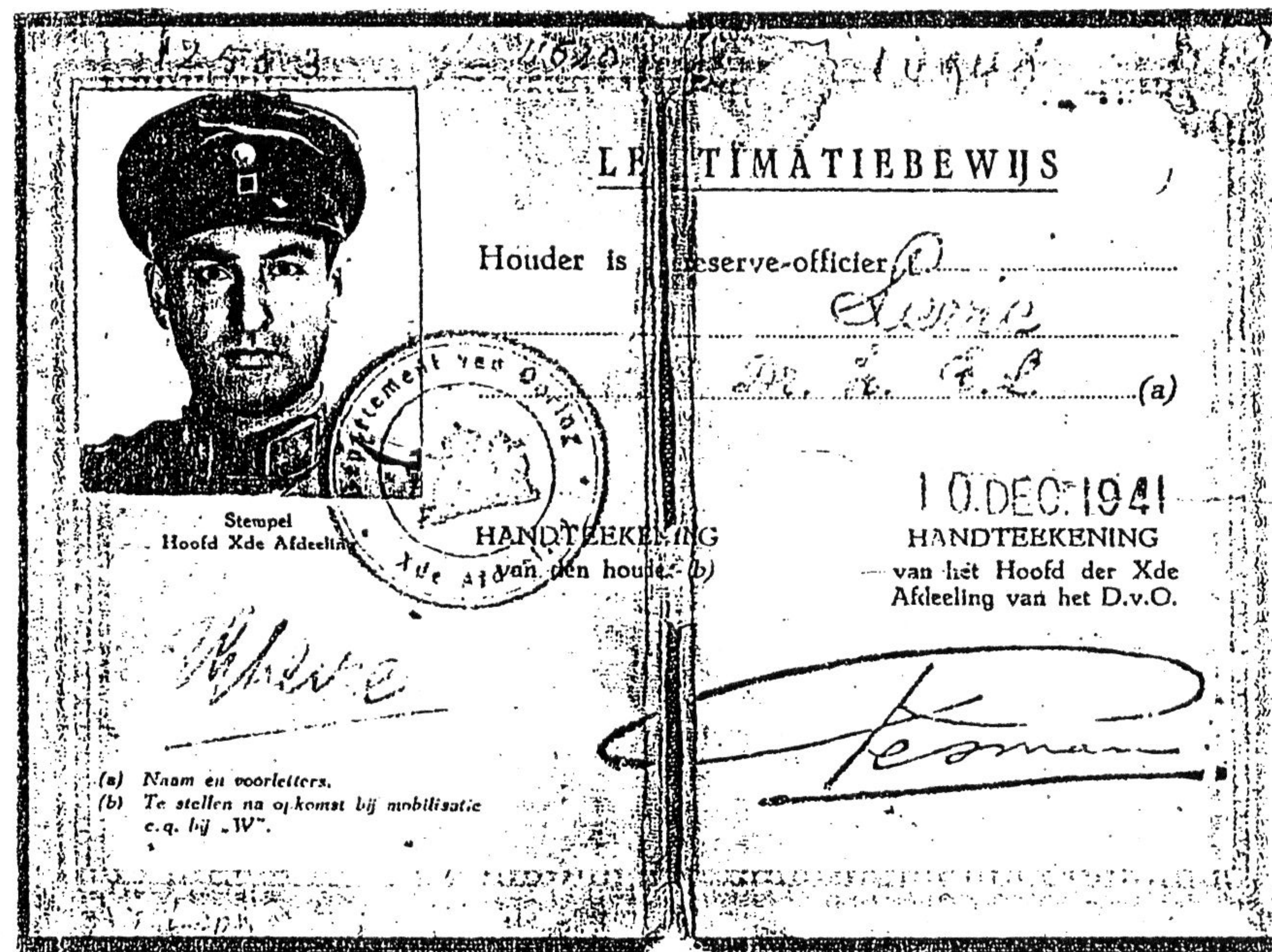
Dit verhaal is mijn persoonlijk verhaal. Het zijn de herinneringen van een Nederlandse militair in Japanse krijgsgevangenschap. Ten dele heet van de naald geschreven, enige weken na de Japanse overgave, in een Engels kamp in Burma. Terwijl ik aan het schrijven ben gaan er twee Engelse meisjes, appetijtelijke winkeljuffrouwen, voorbij (WAAFs, vrouwelijke hulptroepen). Hierdoor ben ik vijf minuten lang niet in staat mijn gedachten te ordenen. Het kamp had de onuitsprekelijke naam FARHU, afkorting van Forward Army Hospital Unit. Het laatste deel schreef ik daarna in Israel.

Als ik nu na meer dan 50 jaar dit verslag nog eens herlees ben ik niet meer zo zeker van mijzelf. Vooral niet van mijn gefilosofeer over de gelijkheid van mensen. Mensen zijn niet gelijk.

In de tekst heb ik de term "de jappen" die wij allen tijdens de oorlog voor de Japanse bezettingstroepen gebruikten laten staan.

Hoe erg het bij de jappen werkelijk was is uit dit verslag niet op te maken. Ik was officier en heb vier jaar lang veel geluk gehad. Mijn joodse vriend uit Wageningen, Ir. Jo Roos, is door de jappen op Borneo doodgeslagen, hij was soldaat en had geen geluk. Hoe moeilijk de gewone manschappen het hadden is onder meer te lezen in "Het Burmees Dagboek" van Wim Kan.

Een andere reden waarom het mij goed ging is omdat ik een prettig "slapie" (maat) had. Dat is je buurman op de slaapbank. Hij heette Hoogeveen, zijn voornaam ben ik vergeten. Slapies zorgden goed voor elkaar, bijvoorbeeld bij het uitdelen van eten of het doorgeven van radioberichten. Als er gevaar dreigde of als je naar het hospitaal moest dan kwam je slapie je als eerste te hulp. Hoogeveen was in staat knopen aan te naaien hetgeen later van groot belang bleek. Bovendien kon ik aan hem mijn levensbeschouwing kwijt over het huwelijk en de opvoeding van mijn kinderen. Na mijn terugkeer in Nederland ben ik hem nog eens tegengekomen, maar het goede contact was toen al voorbij.

In 1943 verklaarde Het Keizerlijk Japanse Leger dat officieren behandeld zouden worden volgens de Conventie van Genève. Dit hield voor mij onder meer in een maandelijks financiële tegemoetkoming, vrijstelling van zwaar werk en geen spoordijk bouwen. Gelukkig voor mijn gezondheid heb ik wel elke dag tien bamboes moeten kappen en ben daardoor in beweging gebleven. Bovendien heb ik wat van de Siamese natuur geleerd. Ook andere "working parties" waren voor mij om dezelfde reden nuttig en zorgden er voor dat verveling niet de baas werd. Tenslotte kun je niet de hele dag op bed liggen lezen.

In het algemeen ben ik nogal vaag over de plaats van het gebeuren. Was het in Bandoeng, Tjimahi, Tarsao, Tamuan of Kambury? Ik weet het niet meer precies.

Als ik terugdenk aan het begin van de overgave aan de jappen ruik ik de lucht van de verbrande geheime stukken en zie de rook die opsteeg uit het Departement van Oorlog in Bandoeng. Ook het beeld van de Japanse officieren die de krijgskas opeisten en om hun woorden kracht bij te zetten met hun zwaarden (wij noemden ze kaasmessen) op tafel sloegen kan ik niet vergeten.

In het begin wisten de jappen niet goed wat ze met ons, leden van het KNIL, het Koninklijk Nederlands Indisch Leger, aan moesten. Wij waren opgesloten in het Jaarbeursgebouw in Bandoeng maar hadden nog wel enigszins contact met de buitenwereld; sommigen mochten zelfs bezoek ontvangen. Ondanks dat ik in krijgsgevangenschap zat, kwam ik toch aan de weet dat mijn jongste dochter Ruth op 1 augustus 1942 was geboren. Er was een krant naar binnen gesmokkeld waarin tot mijn geluk ook de geboorte-advertentie van Ruth stond. Heel ontroerend was het toen velen mij kwamen feliciteren. Kort daarna werden wij afgevoerd naar de kust en vandaar naar Siam (Thailand) gedeporteerd.

Tot mijn spijt weet ik te weinig van de vrouwenkampen af om ook daarover te kunnen schrijven, ik doe ze daarmee onrecht aan. Ofschoon Esther, mijn vrouw, mij er veel over verteld heeft lukt het mij niet omdat ik het niet persoonlijk beleefd heb.

Ik draag dit verhaal op ter nagedachtenis van Esther, mijn lieve vrouw en van haar vriendinnen Dr Loes Willemse en Gerrie Thierens-Reyntjes. Gezamenlijk hebben zij gedurende die moeilijke jaren elkaar en onze drie kinderen in leven gehouden en opgevoed.

Dit boekje zou niet tot stand zijn gekomen zonder de hulp van vele personen voor typewerk en redactie: Ida Isaac, Henk Nijk, Mirjam Dubi, Shosh Lehrer, Tineke en Rob Brinkman, Thil en Leo Lahat.

Israel, 1999

1942

In krijgsgevangenschap moest de gedragscode voor een gevangene luiden dat iedereen gelijk is. Je mocht vooral niet opvallen, maar dat wisten we in het begin niet. De eerste maanden kostte het veel moeite om ons van deze uiterlijke individualiteit te ontdoen. Langzaam leerden we dat. Later bleek dat de verschillen in persoonlijkheid hoofdzakelijk bestonden uit de dosering van basiseigenschappen: wat gevoeliger, wat actiever, wat intelligenter. Waren de verschillen te aanzienlijk dan plaatste de gevangene zich buiten de gemeenschap. In de volgende jaren leverde dat veel moeilijkheden op. Iedereen die niet van nature mee kon komen, zich niet conformeerde ging ten onder. Vanuit die overtuiging van gelijkheid schrijf ik. Mijn aangeboren gebrek aan originaliteit is een waarborg dat zelfs mijn intiemste gevoelens ook voor anderen gelden. Het verhaal van een mier is gelijk aan dat van alle andere mieren in de mierenhoop. Of zoals een Nederlandse filosoof uit mijn tijd, Bolland, eens zei: "Tot de grijze massa behoort altijd één meer dan je zelf denkt!"

Voor het eerste jaar in krijgsgevangenschap eist grote aanpassing aan het leven achter bilik (matwerk van brede bamboelatten) en prikkeldraad. Gebrek aan comfort, het grote verschil met het normaal geleide leven moet eerst verwerkt worden. Tafels en stoelen, messen en vorken, borden en bediening verdwijnen. Daarvoor komt in de plaats het kleine bankje in een omgekeerd U-model met of zonder de nodige versterkingen, het etensblikje, de lepel en de vingers.

In 1942 vind je echter in Bandoeng enerzijds nog steeds elite die met mes en vork zit te eten aan een witgedekte tafel, terwijl anderzijds de gewone man met een lepel uit blik eet en op zijn bed of koffer zit. Dit alles omdat het gebruik van stoelen door het Keizerlijke Japanse Leger is verboden. Niet veel later verdwijnt dat verschil. Dat wil zeggen die personen verdwijnen. Ze zijn of dood of blijven achter op Java en hebben het witte tafellaken verknipt tot

tjawat (schaamlap). De bediening wordt vervangen door in de rij te staan, kasten bestaan niet meer.

Daarom probeert iedereen die in een nieuw kamp aankomt eerst een oud melkkistje te bemachtigen om aan de muur te slaan. Als je tenminste niet in de middenrij terecht komt zonder recht op muuropervlak. De nodige spijkers en de hamer worden altijd op onverklaarbare wijze gevonden, kostbaarheden worden er in opgeborgen. Deze kastjes vormen een weerspiegeling van je persoonlijkheid. De een vindt het al goed wanneer het kistje met een paar kromme spijkers vast zit, anderen geven zich meer moeite. Zij timmeren er een schot in en maken met spijkers en touwtjes een vaste plaats voor de scheerkwast, lepel, vork en mes, zo netjes als in een model gereedschapskist. Maar door het vele verhuizen binnen het kamp zelf en later naar andere kampen vergaat je de lust tot orde en netheid, het loont de moeite toch niet. In het kastje staat ook het pannetje met suiker, een glas met pindakaas, eieren, doosjes sigaretten, het blikje met tabak en nog een reeks van andere zaken. Eigenlijk allemaal rommel, zoals sokophouders en hangsloten waarvan de eigenaar niet kan scheiden. Hij denkt ze in de naaste toekomst, als hij weer vrij is, nodig te zullen hebben.

Over die naaste toekomst denken velen optimistisch. De aanpassing in het eerste jaar is moeilijk, maar verreweg het moeilijkste is wennen aan de gedachte dat het wel tot 1943 kan duren. Die aanpassing wordt vertraagd door de Dojobojo (een Javaanse sage) en door de astrologie. De meeste westerlingen, waaronder ik, vinden dat bijgeloof en lachen er om.

Toen ik in 1931 voor het eerst op Java aankwam wist ik nagenoeg niets van de Javaanse cultuur en haar achtergronden. Mijn Javaanse chef nodigde Esther en mij eens uit om ons Djokja te laten zien. Hij heette Raden Mas Iso Reksohadiprotjo en was gerelateerd aan de Sultan van Djokja, dus van zeer voornamen familie. We bezochten een dansschool voor Wajangspelers en zagen een Wajang Wong, een Wajang toneelspel met acteurs en niet met poppen. Het Wajang Wong spel is altijd een verhaal waarin de goden zich met de mensen bemoeien, de karakters zijn prinses en clowns. Plotseling verschijnt de oppergod Ardjuno, waarvoor iedereen ontzag heeft en knielt,

behalve de hoofdclown Samar omdat hij zelf ook van goddelijke afkomst is. Al die goden stammen oorspronkelijk af van de Hindoe oergoden. Deze voorstelling maakte grote indruk op mij en ik sprak er over met mijn vrienden.

Die continuïteit van oeroude gedachten zie je ook in het jodendom. Neem bijvoorbeeld het woord 'bima', verhoging. Ten tijde van Moshe Rabenoe stonden afgoden op verhogingen, die bamot heten. Opmerkelijk is het toch dat de verhoging waarop de Tora wordt voorgelezen ook bima heet. Dat soort parallellen binnen de Javaanse cultuur boeiden mij en openden mijn ogen voor vele andere zaken.

De Dojobojo is een oud-Javaanse voorspelling in de stijl zoals we die kennen van Nostradamus, de Franse arts, astroloog en ziener van joodse afkomst die van 1503 tot 1566 geleefd heeft. In de Dojobojo wordt de tijdsduur van de Japanse bezetting gesteld op sedjagoengan, hetgeen volgens de rechtgelovigen vertaald moet worden als de groeidiur van de djagoeng (mais) oftewel 100 dagen. Dat de djagoeng werd ingevoerd na het ontstaan van de Dojobojo neemt het vertrouwen in deze voorspelling niet weg en zo wordt de bevrijding op 16 juni 1942 verwacht.

Op die dag echter gebeurt er niets. Het aantal treinen dat de jappen in de richting van Bandoeng vervoert en dat als een betrouwbare indicator wordt beschouwd voor de Japanse wil om Java blijvend te bezetten blijft normaal. Aanwijzingen dat de jappen spoedig Java zullen ontruimen zijn er dus niet. De goede tekenen vallen weg tegen de slechte, de Dojobojo heeft echter zijn invloed niet verloren. Zij die erin geloven lachen verlegen als er op gewezen wordt dat de tijdsduur van de bezetting al met enige dagen overschreden is. Nu beweren zij dat djagoeng onbepaald is en zeker geen 100 dagen betekent. Nadat ze zich zo van alle moeilijkheden ontdaan hebben, gaan de gelovigen verder met de loftrompet te steken over de diepe oeroude Javaanse volkswijsheid. Die is toch heel wat meer waard dan het Europese logische verstand dat vergeleken wordt met groente in blik en patentmedicijnen. Alles blijkt heel mooi en zuiver maar het leven erin ontbreekt. Uiteindelijk kan de mens zich toch alleen maar in stand houden,

vinden zij, door verse groenten en kruiden te eten die in het eigen land in de tropen groeien.

Ook de astrologen dragen het hunne ertoe bij om na het falen van de Dojobojo de optimistische verwachtingen levendig te houden. Ze zijn voorzichtig en nemen een marge van nog eens drie maanden. De bevrijding wordt door hen voorspeld in september, oktober of november. Maanden waarin de constellaties gunstig zijn voor een 'gelukkige hereniging met uw dierbaren'.

Velen geloven dat deze voorspelling wel werkelijkheid zou kunnen worden, behalve de doorgefounerde pessimisten. Zij geloven dat kerstmis 1943 pas het einde van de ellende zal brengen. Een enkele gek gelooft dat het wel vijf jaar kan duren. Achteraf blijkt dat die er dichter bij was dan de Dojobojo-verklaarders. Bijna iedereen neemt aan, ook mannen met een bezonken oordeel, dat ze met kerstmis 1942 wel thuis zullen zijn. De goede tekenen hebben zich sinds augustus 1942 met de geslaagde aanval op het Guadalcanal wel sterk vermeerderd. Strategen menen dat dit de eerste stap van de geallieerden op weg naar het belangrijke Nederlands-Indie is met haar voor de oorlogvoering onontbeerlijke rubber.

Bovendien is de status van de gevangenen veranderd. Zij die tot eind augustus op zijn best door de jappen als rebellen werden behandeld omdat zij het gewaagd hadden zich tegen de Mikado te verzetten, zijn nu gepromoveerd tot echte krijgsgevangenen. Langzamerhand en sprongsgewijs zullen de regels zoals bepaald in de Conventie van Geneve op hen worden toegepast. Algemeen is de opinie dat de jappen hiertoe niet zouden hebben besloten als het hun niet heel slecht was gegaan.

Ook onze expert in de Japanse psychologie, zo betiteld omdat hij een Japanse schoonzuster heeft, verklaart dat de jappen ons steeds beter zullen behandelen naarmate het ze slechter gaat. Zo is de mentaliteit van de oosterling. We worden overstroomd met nieuws en weten niet of het ware berichten of geruchten zijn.

De meest betrouwbare lieden hebben een radiostation beluisterd dat met het Wilhelmus opent en sluit en geregeld nieuws in het Nederlands geeft. Bovendien is Timor bezet en zijn vrouwen

ostentatief met een djeroek Bali (pompelmoes) in de ene hand en een lombok (spaanse peper) in de andere langs een groep krijgsgevangenen gelopen toen die buiten aan het werk waren. Daaruit moest natuurlijk geconcludeerd worden dat Bali en Lombok in onze handen zijn. Tenslotte gaan de geruchten zo ver dat een hooggeplaatste ambtenaar, krijgsgevangene in een ander kamp, een briefje van een betrouwbare Javaan zou hebben gehad waarin staat dat de oorlog afgelopen is en de Amerikaanse kruisers al in Batavia liggen. In Bandoeng wordt een Rode Kruis-conferentie gehouden en op een van de grote hotels waaien alweer de geallieerde vlaggen. Deze geruchten beginnen ook in de kampen door te werken en de leiding wijst officieren aan om belangrijke functies over te nemen zodra de bevrijding een feit is.

De stemming op de 'ijsbaan' stijgt aanzienlijk door deze reeks van optimistische gegevens. 'De ijsbaan' is de enige open ruimte in het kamp waar 's avonds onder het licht van een enkele lamp baantjes worden gewandeld totdat het donker is en we moeten gaan slapen. Ook zij die pessimistisch zijn en niets willen geloven worden onwillekeurig daardoor beïnvloed.

Dan komt het bericht dat we tegen 20 september zullen worden vrijgelaten. Maar op 19 september zijn er op het kantoor nog steeds niet de kaarten die de jappen afgeven aan krijgsgevangenen die ze loslaten en die enkelen van ons al eerder hebben gekregen om op proefstations te gaan werken. Op 20 september gebeurt er echter nog niets. Alleen is er het bericht dat twee man uit een ander kamp met volle bepakking zijn uitgebroken om naar Batavia te wandelen en weer door de jap zijn teruggebracht, zonder straf. Er ontstaat een grotere down-stemming, zelfs bij de pessimisten die steeds al weigerden iets te geloven. Aanhangers van de astrologie zeggen dat de tijd echter nog niet gekomen is. De sterren wijzen immers op oktober en november.

Toch geloof ik niet dat deze stroom van geruchten alleen in onze eigen fantasie is ontstaan maar grotendeels en opzettelijk door de jappen werd verspreid. Misschien om onze reactie te peilen en het bestaan van eventuele ondergrondse organisaties te ontdekken.

De astrologie wordt ook gebruikt voor anti-geallieerde

propaganda. Een van de sterrenkijkers, die wel enige aanhang heeft, beweert dat hij de horoscoop van Koning George, Prinses Juliana en Hitler heeft getrokken. Met veel verontschuldigen en met geveinsde treurigheid, ook al is hij in Duitsland opgevoed en heeft hij een Duitse vrouw, vertelt hij aan zijn getrouwen dat de toekomst er voor de Engelse koning zeer slecht uitziet. Hij zal vanuit Engeland naar Canada moeten vluchten, Prinses Juliana zal nooit de troon bestijgen en Hitler zal de oorlog winnen. Hij betreurt het natuurlijk maar kan er ook niets aan doen. Zijn doel is om de waarheid te dienen en de sterren liegen niet. Deze wichelaar krijgt uit een heel andere hoek steun voor zijn bewering. Namelijk van militaire experts die haarfijn uitrekenen, het is ten tijde van de slag om Stalingrad, dat de geallieerden de Duitsers niet zullen kunnen verslaan. Duitsland beheerst immers heel Europa. Bovendien is gebleken dat de Duitsers niet in Engeland kunnen landen en de Duitsers menen dat de geallieerden niet in West Europa kunnen landen.

Zo verandert de stemming en de argumentatie beurtelings van optimistisch naar pessimistisch. Zeker de helft gelooft nog in de mogelijkheid dat ze met kerstmis thuis zullen zijn. Totdat begin oktober datgene gebeurt waar de meesten al niet meer op gerekend hadden: de gevangenen worden toch van Java weggevoerd. Midden in de nacht gaat de alarmbel, het bevel voor de groepscommandanten (hansjau's) om zich te melden. Iedereen wacht in angstige spanning af. Als zij na een uur terugkomen beginnen ze botweg en zonder omhaal de namen op te lezen van degenen die de volgende dag het kamp zullen verlaten. Het gerucht gaat dat de bestemming Siam is.

Ondertussen is er een geweldige kritiek ontstaan op de samenstelling van de lijst. Sommigen menen dat het kampkantoor aan vriendjespolitiek doet en ieder die hen onwelgevallig is wegwerkt. Anderen zeggen met veel aplomb dat de lijst door de jap is gedicteerd, zoek het maar uit.

Optimisten, van wie het moreel natuurlijk een zware knauw heeft gekregen, weten zich echter zeer snel te herstellen. Al de volgende morgen, als bij het ochtendgloren de slachtoffers reeds vertrokken

zijn, beweren zij dat deze plotselinge afvoer toch wel een heel goed teken is. Ze verwachten dat de Amerikanen binnenkort op Java zullen landen. Zouden jappen anders de krijgsgevangenen zo snel afvoeren? Bovendien beweren ze dat het nog helemaal niet zeker is dat Siam het land van bestemming zal zijn. Hoe zouden de jappen de krijgsgevangenen zelfs maar naar Singapore kunnen afvoeren als Java feitelijk geheel geïsoleerd is en het in de Javazee krioelt van geallieerde onderzeeërs. Daarop ontstaat het gerucht dat we naar een groot kamp gaan in de binnenlanden van Bantam.

De eerste groep gaat weg, de tweede groep waaronder ik, gaat naar Batavia. We krijgen daar inzage in onze stamkaarten waar volgens experts achterop in Japanse lettertekens staat dat Siam het reisdoel is. Dit ondanks de japse verzekering dat niemand Java zal verlaten. Uit gegevens van mensen die in de haven werken blijkt dat er een schip is dat wat tijdsduur betreft nooit verder kan varen dan Singapore omdat het steeds na een week afwezigheid weer in Tandjong Priok terug is.

Ook de optimisten worden nu een beetje bang. Sinds de capitulatie is Singapore namelijk door de geallieerden ettelijke malen met vliegende forten gebombardeerd. Anderzijds vertrouwen ze erop dat onze vrienden zeker wel weten waar de krijgsgevangenen zijn ondergebracht. De spionagedienst van de geallieerden, zeggen ze, heeft haar zaakjes heus wel goed voor elkaar.

Ondertussen komen in Batavia groep na groep krijgsgevangenen aan die na een kort verblijf steeds met hetzelfde ceremonieel weer vertrekken. Het komt erop neer dat tijdens veel nachtwerk in het Japanse kantoor een lijst gemaakt wordt. Aan het nachtwerk merkt men het eerst dat er weer een nieuwe groep wordt samengesteld. De namen worden opgelezen en de mensen geconsigneerd. Er volgt een uitvoerig medisch onderzoek, waarbij eerst cellofaantjes worden uitgereikt. Iedereen moet daarin een monster deponeren. Vervolgens komt een vliegende kolonne japs medisch personeel. Gewapend met petri schalen, glazen staafjes en met grote witte doeken voor de mond gaan ze de monsters ontlasting bekijken. Ze maken een uitstrijkpreparaat van ieders endeldarmflora, hetgeen in de

wandeling ringsteken heet. Er wordt ook bloed afgenomen voor onderzoek op malaria.

Tijdens deze periode trachten velen hun noodlot te ontkomen door te proberen zich bij de permanente staf van het kamp te voegen. Anderen vluchten in het hospitaal met een gesimuleerde ziekte of trachten voor goed geld een monster met ontlasting van een dysenterielijder te kopen. Hoe groener en bloediger hoe beter, want na het zien van zo'n monster wordt de eigenaar natuurlijk afgekeurd voor afvoer.

De meesten echter laten met een zekere berusting gebeuren wat gebeuren moet en hebben een duidelijk uitgesproken angst om het lot in eigen handen te nemen. Zo nadert het einde van 1942 en velen hebben zich al neergelegd bij het onvermijdelijke, het feit dat ze met kerstmis niet thuis zullen zijn. Met kerstmis 1943 denken ze wel thuis te zijn, dat is voor hun zeker!

1943

Begin februari 1943 worden wij afgevoerd, na de gebruikelijke medische keuringen door de jappen. Zoals gewoonlijk ook weer met pogingen van velen om zich door connecties eruit te draaien, in de stille hoop dat tegen het einde van het jaar de Amerikanen wel op Java geland zullen zijn. Anderen wensen het lot niet in eigen handen te nemen, opdat zij zichzelf later niet hoeven te verwijten verkeerd te hebben gekozen.

Plots in een donkere nacht in februari moeten we aantreden in het kampement van het 10de bataljon in Batavia. We worden in twee groepen verdeeld, volgens welke norm weten we niet. Een groep krijgt een rood bandje en volgens geruchten zal die naar Japan gaan, terwijl de rest via Singapore naar Siam zal worden vervoerd. Tegen de morgen gaan we door een nog volkomen duister en ons nu vreemd Weltevreden naar het station en vandaar per trein naar Tandjong Priok. Nu weet ik hoe een misdadiger zich voelt die bij de morgenschemering geëxecuteerd zal worden en aan wie is meegedeeld dat zijn verzoek om gratie is verworpen. Mijn veldbed –het laatste restje comfort dat ik nog had– moet ik achterlaten. De

bagage is anders te zwaar.

Wij zijn op weg naar Singapore, de drie dagen durende bootreis verloopt vlot. Op het tussendek liggen we in twee lagen zo dicht tegen elkaar aan gepakt, dat we ons 's nachts alleen kunnen omkeren als onze buurman zich mee omdraait. Toch blijkt onze ligging nog zeer ruim want bij andere transporten moeten de gevangenen bij toerbeurt slapen. Slechts de helft kan languit liggen in een zo beperkte ruimte. Het eten aan boord bestaat uit rijst met vissenkoppensoup, een voorproefje van wat ons in Singapore en Siam te wachten staat. Gelukkig weten we dat dan nog niet.

Teleurgesteld zijn we wel als we zien dat alle kustlichten nog branden. Het is net alsof de jappen weten dat er geen geallieerd oorlogsschip in de buurt durft te komen. Als we door de Straat van Banka varen zijn er nog steeds optimisten die niet willen geloven dat we Java achter ons laten. Sommigen menen zelfs de zuidkust van Java te herkennen. Singapore zelf heeft nog meer teleurstellingen voor ons in petto. Zo is daar geen verduistering en er liggen zeer veel Japanse oorlogsschepen. Zware bombardementen van de Amerikanen zijn dus niet te verwachten. Blijkbaar zijn de zeeën nog niet volkomen afgesloten zoals iedereen die niet tot de ziekelijke pessimisten behoort, zou veronderstellen.

Onze legering in Singapore is lang niet kwaad: al slapen we op de grond, er is tenminste stromend water. Ten dele liggen we in kazerne-achtige gebouwen die we eerder bij het binnenkomen in Singapore hadden gezien, hangende over de reling van de mailschepen. In onze stoutste dromen konden we niet denken dat we daarin nog eens zouden huizen.

Het eten bestaat uit een beetje rijst met oebi (zoete aardappel) en soms garnalen of wat vis maar geen vlees. Katjang idjoe (groene boontjes) of ikan pedah (vissoorten ter grootte van een Amerikaanse sardine) kopen we er bij en bovendien verstrekken ze ons kedeleemelk (sojamelk) en grit (gemalen sojabonen) Met behulp daarvan weten we ons te handhaven op de rand van ondervoeding en vitaminegebrek.

De nieuwsvoorziening in Singapore is uitstekend mits je contact kunt maken met iemand die weer iemand anders kent die de radio

clandestien beluistert. Toch gaan de wildste geruchten door het kamp, "borehole rumours" genoemd omdat die niet uit de radio maar uit de latrine schijnen op te wellen, waar vandaan ze ijverig verder worden verteld.

Nogmaals voeren de jappen ons in het midden van de nacht af; ze zetten ons nu op de trein naar Siam. Zevenentwintig krijgsgevangenen per wagon, zonder ruimte om de benen te strekken. Vijf nachten kunnen we alleen zittend en in bochten gewrongen slapen.

Om een beeld te geven van het reizen met de japse organisatie moet worden vermeld dat de gevangenen steeds uren te vroeg moeten aantreden en wachten tot ze geteld, herteld en weer opnieuw geteld zijn. Daarna worden ze met veel tussentijds oponthoud vervoerd. De organisatie langs de spoorlijn door Malakka blijkt in 1943 nog steeds goed. Op alle grote stations is gekookt drinkwater en voedsel verkrijgbaar. Het kopen van vruchten is verboden maar wordt soms oogluikend toegestaan. Dit afhankelijk van de bui van de individuele japse soldaat en de kans op controle door Japanse officieren en het personeel van de Kempetai (japse militaire politie).

In de goederenwagon waar ik wagencommandant ben vertel ik aan de inzittenden als tijdverdrijf over het boek Esther en de geschiedenis van Jonas en de walvis. Eindelijk bereiken we op een middag Bangpong, ten westen van Bangkok, waar we in een kamp van bamboeloodsen zonder ligplaatsen worden ondergebracht. De hygienische voorzieningen zijn volkomen onvoldoende, met open latrines midden tussen de hutten. We worden er scherp door de Kempetai gevisiteerd. Allerlei voor ons belangrijke zaken zoals messen, spiegels, elektrische lampen en beschreven papier pikken ze in. Natuurlijk zijn we verontwaardigd maar dat leren we later wel af.

Diezelfde avond vertrekken we weer en gaan te voet verder. Het zwaarste gedeelte van onze bagage moeten we achterlaten. Dat zal worden nagezonden, zonder dat het Keizerlijke Japanse Leger (dit leger stond erop zich altijd voluit te horen noemen) daarvoor enige garantie geeft. De meesten zijn nog zo onervaren en onnozel dat ze op het predikaat Keizerlijk vertrouwen. Ze laten veel van hun hebben en houden achter. Later blijkt dat maar ongeveer een derde

wordt nagezonden.

Deze voettocht van Bangpong naar Tamuan en Tarsao (127 km) geschiedt in vijf marsen. Na twee dagen is er een onderbreking van 24 uur die wordt gebruikt om ons naar een hospitaal te laten marcheren waar we tegen pest en cholera worden ingeënt. Het is een verschrikkelijke tocht, de weg is eindeloos lang en stoffig. Ofschoon ik mij toentertijd voornam alle details ervan te onthouden herinner ik me er twee en een half jaar later niet veel meer van. Vanwege de relatieve koelte lopen we meestal 's nachts. De volle maan geeft zoveel warmte dat ik onophoudelijk transpireer. De bomen nemen in het duister onwerkelijke vormen aan, zoals van spoorbruggen, kranen en stationshallen.

Aan wie we ook vragen, japse begeleiders of Engelse chauffeurs, hoe ver het nog is tot de volgende rustplaats, ze zeggen "twee kilometer". Steeds worden we afgescheept met "twee kilometer" die dan uren duren. Langs de witbestoven weg, niet meer dan een diep uitgesleten karrespoor, rijden tientallen vrachtauto's ons voorbij. Ze weigeren ons mee te nemen, hoe ziek en ellendig we ons ook voelen.

Deze lange-afstandsmars, afgelegd in het heetste gedeelte van het jaar (de middagtemperatuur stijgt dikwijls tot 40 graden), leidt door een grijsbestoft en ijl oerwoud. Weinig ondergroei of schaduw is er, maar wel zijn er als welkome en enige afwisseling voor het oog, gele en rode aardorchideeen.

Eenmaal overnachten we in een boeddhistisch klooster, waar kaalgeschoren monniken in gele gewaden rondlopen. We slapen daar natuurlijk op de harde grond onder de blote hemel en zonder muskietennetten. Tenslotte komen we in Tarsao aan, volkomen uitgeput van de dorst. Bij het kamp laat ik mij op de grond vallen: "kome wat kome, ik ga niet verder". Juist op dat moment nadert een Japanse soldaat: in plaats van mij te schoppen zoals gebruikelijk geeft hij mij uit zijn veldfles te drinken. Nog herinner ik mij dat ik te ver heen was om daar vies van te zijn. Voor velen blijkt deze mars de nekslag te zijn.

In Tarsao aangekomen vinden wij midden in het lichte oerbos een tentenkamp voor krijgsgevangenen. Achter een doorzichtig

bamboehak ligt een hospitaal bestaande uit enige hutten bedekt met atap (palmladeren). De daken reiken tot aan de grond waardoor wanden uitgespaard zijn. Ze zijn zelfs ongeschikt voor varkenshokken. Bovendien staan er semi-permanente gebouwen voor de jappen, ook opslagplaatsen, barakken en werkplaatsen. Wij worden de eerste dagen onder de blote hemel in het oerbos gelegd zonder latrines. Aangezien de meesten last van hun buik hebben is het 's avonds goed uitkijken om niet ergens in te trappen.

Na een dag rust wordt de helft, 300 man die zich het meest fit voelen, doorgezonden. Van de rest, de mensen die zich niet geheel fit voelen en de ouden van dagen (45 jaar en ouder) worden nog eens 150 man uitgezocht voor lichte arbeid. Die bestaat uit het lossen van prauwen en het dragen van zakken rijst. Na een week zijn ze weer terug: de jap kan ze niet gebruiken omdat er te veel zieken zijn.

Inmiddels hebben wij tenten gekregen. De zieken worden nu afgezonderd, voorlopig op de harde grond. Van bamboe maken we plankieren voor ligplaatsen en voor latrines. Om de tenten heen graven we drains, des te noodzakelijker omdat de regentijd is aangebroken. Al deze incidentele werkzaamheden moeten door een klein aantal vrijwilligers worden uitgevoerd. Vrijwel iedereen die niet te ziek is werkt aan de spoorbaan. Aanwijzing voor het corvee geschiedt door onze eigen mensen, de jappen bepalen alleen het aantal. Wil men de meest noodzakelijke dagelijkse kampwerkzaamheden kunnen uitvoeren zoals koffie verkopen, sambal bereiden en eten koken waarvoor de jappen een te gering aantal koks toestaan, dan moeten gezonden daarvoor ziek worden verklaard. Dat kan gemakkelijk aangezien de hele medische dienst in onze handen is.

Toch is dit wat te haastig neergeschreven. Zelfs in ons kamp dat tot de basiskampen behoort (de spoorbaan was reeds een maand na onze komst voltooid) wordt regelmatig door de japanse tolk, een leek op medisch gebied, een ziekeninspectie gehouden. Een deel van de zieken wordt daarbij door hem voor simulant uitgemaakt en toch voor licht werk aangewezen. Vaak blijkt dit zwaarder te zijn dan het werk dat door de categorie 'geheel fit voor junglewerk'

wordt uitgevoerd. Dergelijke streken gebruiken de jappen om onze zieken die voor hen waardeloos zijn omdat zij niet kunnen werken en bovendien nog gevoed moeten worden, te laten merken hoe nutteloos zij zijn voor de japse oorlogsinspanning.

Vandaar dat zij geen medicijnen ter beschikking stellen, halve rantsoenen aan hen geven en onvoldoende ziekenverplegers toestaan. Steekpannen zijn ook niet aanwezig waardoor de buikloop-patiënten zelf maar moeten zien hoe zij in hun uitgeputte staat op tijd bij de latrine komen. Deze latrines zijn niet meer dan diepe goten met boomstammen erover waar twintig mannen naast elkaar hun behoefte moeten doen. In het begin zijn er geen daken of enige andere afscheiding, alles gebeurt in het openbaar. Meerdere malen heb ik dysenterie-patiënten op weg naar de latrine zien flauwvallen zonder dat de verplegers er iets van merkten. Een zieke zakte door de boomstammen heen en kwam in de latrine ellendig om het leven.

Vele malen vinden wij zieken die overdag nog geschikt werden geacht om met een stok rond te scharrelen, 's avonds dood op hun bed. In deze tijd groeit het besef dat degenen die zo uitgeput zijn dat zij bij het lopen een stok nodig hebben, weinig kans maken het te halen. Het aantal sterfgevallen in Tarsao, een kamp uitgegroeid tot 5000 gevangenen, bedraagt maanden achtereen vijf a zes per dag. Het eerste jaar is bij ons in Siam de sterfte bij de manschappen twee keer zo hoog als bij de officieren. Dit verschil ontstaat doordat de officieren minder zwaar behoeven te werken en omdat zij een toelage ontvangen waarmee zij aanvullende voeding kunnen kopen.

Een derde van die toelage en soms meer wordt evenwel direct ingehouden voor het hospitaal, dit ten behoeve van de onderofficieren die geen toelage krijgen. De organisatie staat onder Engels-Nederlandse leiding met aan het hoofd een Engelse luitenant-kolonel. In 1943 weigeren de jappen nog langer fondsen toe te staan, zelfs verbieden zij dikwijls aan de officieren geld bij te dragen. Doch dit verbod wordt, als zo vele japse verboden, genegeerd.

Sterfteoorzaken zijn dysenterie, malaria en ondervoeding; de voeding laat alles te wensen over. De periode van mei tot oktober

1943 blijkt de ergste te zijn. We krijgen alleen rijst, weinig vlees en bijna geen bijgerechten. Bovendien zijn de kantines zeer schaars bevoorraad en als er wel voorraad is, ontbreekt ons vaak het geld om te kunnen kopen.

Nadat de spoorweg is afgebouwd, kan men plotseling eieren kopen en wordt door de kantine sambal van ikan teri (gedroogde vis) gemaakt. Doch ook voor degenen die wel geld te verteren hebben worden de tijden steeds moeilijker. Het kamphospitaal bijvoorbeeld, waar nog wel eens wat te halen valt, ligt vijf minuten lopen van het werkkamp van de fitte mensen. In dat hospitaal is ook een dieetkeuken ingericht. Tot onze spijt echter verijdt een streng toezicht dat er bijvoorbeeld tongen, lever of hersenen uit de keuken kunnen worden gesmokkeld.

De van diefstal afkomstige gedroogde vis die iedereen in de eerste maanden vrij goedkoop op de zwarte markt kon kopen om de rijst naar binnen te kunnen werken, wordt schaarser. Vele leden van de dievenbende zijn gepakt en ten toon gesteld voor de Japanse wacht. Doch ongeveer tezelfder tijd wordt weer wat meer vlees door de Jap verstrekt en daardoor kan het eten toch iets smakelijker bereid worden. De vraag naar vis vermindert nu en de bende begint naar lucratievere objecten om te zien. Dit alles zijn bijkomstigheden, het zijn feiten en beelden die ik slechts na concentratie uit mijn geheugen kan ophalen.

Twee associaties uit het jaar 1943 zijn mij steeds bijgebleven. De eerste is het gruwelijke schouwspel van de ellendige stoet zieken, die van "boven" per prauw afgevoerd werden en dan te voet langs ons kamp kwamen, op weg naar het twee kilometer verderop gelegen station. Dikwijls in de stromende regen, om dan verder per trein naar de ziekenkampen te worden geëvacueerd.

Toen wij pas in het kamp waren hadden de aanwezigen ons al verteld hoe zij enige maanden terug dergelijke stoeten krijgsgevangenen langs hun lager gelegen kamp hadden zien trekken. Velen van hen waren te ziek voor verder transport maar de Jappen dreven ze toch met stokslagen voort. Sommigen van hen vielen onderweg dood neer. Dit verhaal leek mij toen sterk overdreven maar de werkelijkheid van de ziekentransporten van juli

en augustus 1943 is nog veel erger.

Een paar maal per week trekken tientallen volkomen uitgemergelde mensen, nagenoeg skeletten, met uitstekende rolronde knieën en ongeknijpte verwilderde haren voetje voor voetje langs ons kamp. Hun huid is gelig en ziek maar het ziekst zijn hun doffe ogen, bewegingsloos gericht op het niets. Schuifelend en gebukt gaan ze onder hun bagage. Als ze struikelen richten ze zich weer op en schuifelen verder, onbeschrijfelijk vuil en in lompen gehuld. Sommigen, zeker in maanden niet gewassen, zijn geestelijk vrijwel afgesloten van hun omgeving. Tussen hen in rennen Koreaanse soldaten heen en weer, zenuwachtig omdat misschien iemand zal achterblijven en het aantal dan niet meer zou kloppen. Ze jagen de achterblijvers op met aanblaffen, schoppen en stokslagen. Eindelijk op het station aangekomen, moeten de zieken nog uren wachten in de felle zon of stromende regen totdat ze tenslotte in goederenwagens geladen worden. Bij elk transport sterven mensen op het station die eigenlijk bij ons in het hospitaal opgenomen hadden behoren te worden. Daarvoor durven de Koreaanse soldaten geen toestemming te geven omdat hun instructies daarin niet voorzien.

Het is niet om aan te zien en wij organiseren daarom een hulpdienst. De bagage van de zieken, hun enige bezit en waaraan ze zo gehecht zijn omdat het zo weinig is, brengen we naar het station. De ergste gevallen worden op baren gelegd en over de modderweg gedragen, we geven ze te drinken. Hun dankbaarheid voor dit kleine beetje meeleven is te gruwelijk om aan te zien. Een zieke kust mijn hand en zegt: "dank u wel meneer Pastoor". Gruwelijk, omdat het getuigt van het al zo lang moeten ontberen van enige zorg en menselijkheid. Ik heb eens een vroegere vriend in eerste instantie niet herkend, omdat hij door de honger zo vermagerd was.

Van deze hulp weet de Japse kampleiding niets af. Wanneer zij er tenslotte achter komen, dreigen ze met executies als wij nog eens zonder hun toestemming het kamp zouden verlaten. Na eindeloos heen en weer praten weet de kamppastoor met behulp van de Japse tolk gedaan te krijgen dat wij van geval tot geval, na vooraf verkregen verlof, mogen blijven helpen met het transport. Daarna

gebeurt dat nog maar één keer. Terecht voelen de jappen dat onze hulp aan de zieken kritiek op hen impliceert en zij bezig zijn hun gezicht te verliezen. Vanaf dat moment brengen de jappen zelf de zieken stilletjes per vrachtauto naar het station langs een weg buiten ons kamp om.

De tweede impressie is de volgende. Het kamp in Tarsao benauwt mij, al is het omheinde gedeelte vrij ruim. Slechts de helft ervan is vrij van bomen en dat staat behalve op het middenveld vol met hutten. Ook het gekapte gedeelte heeft nog zijn beplanting zodat in vele hutten bomen geïncorporeerd zijn. Waar je ook kijkt overal bomen, nergens een ruim uitzicht. Achter de bomen doemen steile heuvels op als gevangensmuren.

Altijd in het kamp zijn jappen waarvoor je moet oppassen en waarvoor je wel of niet salueert al naar gelang zij er tammer uitzien en je zelf moed hebt. Daarom is de opluchting des te groter als we met een officierscorvee naar buiten worden gezonden. Het werk is niet zwaar en we zijn vrij te midden van de rust van de bamboebossen en zonder toezicht van de jappen. Zij trekken zich altijd terug voor tjiki-tjiki (sex) en laten ons voor wat we zijn.

Een keer hebben we de planeet Venus om twaalf uur 's middags kunnen waarnemen. Tevens zagen wij een vrijwel volledige zonsverduistering door een gaatje in het bladerdak van onze barak. Op de grond zag je het beeld van de zon en hoe de schaduw van de maan daar vrijwel totaal overheen ging. Aangezien de rode zon het symbool van Japan is, begon op de dag van de zonsverduistering een Amerikaanse aanval op Okinawa. Ons kamp was gelegen beneden vijftien graden Noorderbreedte; als ik 's nachts naar de latrine ging kon ik mij oriënteren op het Zuiderkruis. Bij het teruggaan oriënteerde ik me op de Noordster en de Grote Beer, dit dankzij de kosmologie lessen op de HBS.

Tijdens de droge moesson heb ik ook voor het eerst in krijgsgevangenschap de loofverliezende bomen van de tropen gezien. De vredigheid en het natuurlijke karakter van de omgeving zullen er voor altijd voor zorgen dat ik aan Tarsao terug denk als "niet zo erg".

Onder de gevangenen was ook een man van wie men dacht dat hij aan lepra leed (een melaatse). Vanwege het (vermeende) besmettingsgevaar woonde hij in een hutje apart, buiten het kamp zelf. Gelukkig bleek later het vermoeden onjuist.

Tenslotte nog wat over het radionieuws, waar een Japans verbod op was. De jappen hielden op 31 augustus 1943 een grote "search" in alle kampen in Siam; daarbij werd in het kamp Kambury een radio gevonden. De eigenaars ervan werden langzaam doodgeknuppeld. Iedereen is nu uiterst voorzichtig en het wordt moeilijker om aan het juiste nieuws te komen.

Nog een andere gewelddadigheid van de Japanners herinner ik mij. In het eerste jaar van onze gevangenschap was een soldaat gevlucht en weer opgepakt en werd in het kamp geëxecuteerd. Wij moesten daarbij aanwezig zijn om ons gehoorzaamheid te leren en schrik aan te jagen. Ik heb mij zo opgesteld dat ik heb gezien dat hij is opgebracht. Ik heb echter alleen gehoord dat er geschoten is. Anderen vertellen van krijgsgevangenen die gevlucht en weer opgepakt en voor het front der troepen waren gebayonetteerd.

Verder is er dat merkwaardige verhaal over die Indische jongen die uit een naburig kamp was gevlucht maar ook weer werd opgepakt door de Japanners. Als voorbeeld zou hij tenslotte onthoofd worden om iedereen de lust tot ontvluchten te ontnemen. De avond voor de terechtstelling ging zijn kapitein met hem mee naar de Japanse kampcommandant. Zoals gebruikelijk vroeg die of de soldaat nog een laatste wens had. "Ja" zei de jongen. Hij wilde het zwaard van de Japanner wel eens proberen. Deze gespte zonder een spier van z'n gezicht te vertrekken het zwaard af. Later vertelde de kapitein dat het koude zweet op dat moment hem over de rug liep, denkende aan wat er nu zou kunnen gebeuren. De soldaat nam het zwaard aan, probeerde hoe het in de hand lag, zwaaide er een paar maal mee in het rond en.... gaf het daarna terug. Met datzelfde zwaard werd de jongen de volgende morgen geëxecuteerd. Uit de mond van de kapitein die ik kende hoorde ik het verhaal.

De jappen hadden ook hun eigenaardigheden. Op een keer had ik eens moeilijkheden met ze gehad, meer symbolisch dan echt, en was met bamboe geslagen. De moeilijkheden bestonden daaruit dat ik

een Japanse (Koreaanse) soldaat die mij in het gezicht had geslagen met angst in mijn hart had teruggeslagen. Aangezien ook in het Japanse leger een mindere een officier niet mag slaan, was de Japanse commandant in moeilijkheden door dit geval. Want al werd ik niet als officier beschouwd, ik was niet een eerloos persoon die men mocht slaan. Hij was dus al tevreden dat onze tolk mij tijdelijk krankzinnig verklaarde. Daardoor was ieders eer gered. Mijn eer werd gered doordat ik niet geëxecuteerd werd en er levend vanaf ben gekomen. De eer van de mindere was gered doordat ze mij met bamboes hadden geslagen. De eer van de Japanners was gered doordat ik veroordeeld werd om drie dagen voor de wacht te staan, bij de ingang van het kamp. Op een bepaald moment moest ik mijn behoefte doen, op een hurk-w.c., maar ik had geen papier. Ineens verscheen er een hand van de jap die naast me zat en die over de afscheiding heen mij wat toiletpapier gaf. Merkwaardige verhoudingen.

Als Mussolini wordt gearresteerd en Italië capituleert horen we dat onmiddellijk van een Koreaanse soldaat die ons goed gezind was en die ons ook tijdig had gewaarschuwd dat de "radiosearch" op 31 augustus zou plaats vinden.

Het wemelt nu van de geruchten. De oorsprong daarvan weet niemand, maar het is een fenomeen dat in alle oorlogen, in alle legers en in alle kampen aanwezig is en waarvan het ontstaan door niemand verklaard kan worden. Een gedeelte van de geruchten is terug te brengen tot de Engelse chauffeurs, die onder japs toezicht de vrachtauto's besturen om de voorraden van Ban Pong naar alle kampen langs de spoorlijn aan te voeren. Over het algemeen zijn dat ongeletterde en zeer lichtgelovige lieden met wie we altijd maar zeer kort contact kunnen hebben omdat de jappen hen streng bewaken. Uit dit contact komt toch wel eens een opzienbarend gerucht voort zoals over de landing in Europa door de geallieerden. Mensen in de benedenkampen vinden het belachelijk dat wij in Tarsao dat niet willen geloven, immers "de geallieerden zitten al in Parijs". Dat is in september 1943, dus een jaar te vroeg!

Over het algemeen heeft niemand er veel vertrouwen in dat het snel afgelopen zal zijn en daarom neemt het nieuws in 1943 een veel

kleinere plaats in mijn herinnering dan in enig ander jaar van de gevangenschap. Dat jaar met kerstmis zeggen we vol overtuiging: "Volgend jaar om deze tijd, dan zijn we wel thuis..."

1944

Nadat wij in april uit Tarsao naar Tamuang zijn verhuisd begint het er voor ons beter uit te zien. Tarsao was wat voeding betreft na een korte verbetering steeds erger geworden, minder en minder vlees. Eerst waren er om de dag zes koeien –magere kleine ziekelijke bergkoetjes– voor tweeduizend man, daarna om de drie, om de vier en daarna nog maar om de vijf dagen. Wel steeds meer bonen: witte, bruine, soya, grote bruine, kleine gele, pompoenbonen en bonen met ikan teri. Heel zelden nog maar bonen met een dobbelsteentje vlees.

Slecht eten is altijd de voorbereiding op een aanstaande verhuizing, dan beginnen de jappen op te scheppen over het nieuwe kamp. Daar zijn nieuwe hutten, veel meer vlees en een goede kantine waar je alles kunt krijgen. Drinkbaar water en zelfs wordt er te verstaan gegeven dat er elektrisch licht is en ruime officiershutten. Door de wol geverfd weten we dat het nieuwe kamp alleen maar slechter kan zijn dan het oude waaraan je inmiddels gewend geraakt bent.

Toch betekent Tamuang in een opzicht een werkelijke verbetering: het is er ruim. Het ligt op een vlakte van meer dan een kilometer lang en vijfhonderd meter breed en is niet omgeven door hoge heuvels. In dit hopelijk laatste kamp zou wel eens de bevrijding kunnen komen denken we, ook al is dat al zo dikwijls ten onrechte van een kamp beweerd.

De hutten zijn goed gebouwd; echter wel naar japse maatstaven, dat wil zeggen met te korte schoren en te lage dwarsbalken. Elke normale Europeaan moet zijn hoofd buigen of stoten daar waar een jap nog rechtop kan gaan. Na enige keren een klap tegen het hoofd te hebben gehad weet iedereen wel voor welke balk en bij welke baai extra diep gebukt dient te worden. Omwonenden vinden het een genoegen om elke keer weer als iemand met een luide bons tegen de dwarsbalk oploopt "ping" te roepen. Soms proberen ze

zelfs, om de aandacht af te leiden, iemand wat te vragen als hij dicht bij de gevaarlijke plaats is. Stoot hij zich, dan wordt eens zo luid "ping" geroepen en iedereen in de omgeving lacht mee, als hij verstandig is ook het slachtoffer zelf.

Een belangrijk verschil met voorafgaande jaren wordt nu duidelijk zichtbaar. Onze kleren zijn volkomen versleten, de helft van de mensen loopt in lompen. Aanvankelijk een onzichtbaar proces. Eerst verdwijnen de onderkleren en de sokken, daarna gaan steeds minder mensen jassen dragen. In 1944 draagt niemand meer een jas, zelfs de Engelse kampcommandant niet. Tenslotte gaan velen over tot de tjawat of schaamlap die tussen de benen wordt getrokken en dan over een touwtje om het middel wordt gehaald. Volgens het gerucht is dit de bedrijfskleding van de japse "comfort girls". De kleding, een collectie rafels, lappen op lappen, bedekt niets meer. Ongelooflijke smerigheid omdat broeken niet nog eens gewassen kunnen worden zonder uiteen te vallen.

Tegen elkaar zeggen we: "Een Amerikaanse film zou dit niet durven afbeelden". Men zou de moed niet hebben om dit, in de grond nog heel onschuldige, realisme weer te geven. Bovendien zou de censor het ten toon spreiden van zoveel onverwachte naaktheid verbieden. Zo nu en dan geven de jappen nieuwe kleding, in de eerste plaats aan degenen die teruggaan naar Japan.

Er waren heel veel verschillende Japanse militairen, van ruwe shintoïsten tot zachtmoedige boeddhisten. Het zal u opvallen dat ik niet of nauwelijks schrijf over Japanse gruweldaden. Uit eigen ervaring weet ik er eigenlijk amper iets van omdat ik steeds in een officieren-basiskamp ben geweest. Als officiersgroep kregen we een bevoorrechte behandeling. Wat nog veel belangrijker was: Gedurende mijn vier jaren krijgsgevangenschap heb ik een permanente "run of good luck" gehad waarbij ook de slechte gebeurtenissen voor mij steeds goed zijn afgelopen. Zo was ik een van de eersten die aan een tropenzweer leed, enige dagen was die de grootste in het kamp. Om aan medicijnen te komen verkocht ik mijn polshorloge op de zwarte markt. Een soort verpleger kwam nu en dan met een nagelschaartje de rand van de zweer afknippen. Bij velen die aan zo'n zweer leden moest uiteindelijk het been worden

geamputeerd, niet bij mij gelukkig. Die zweer was tot mijn geluk de aanleiding om niet "up country" te worden gestuurd. Ik mocht in het basiskamp blijven waar de omstandigheden beter waren.

Slechts drie dagen heb ik aan de zo geheten dodenspoorweg gewerkt. Daarna werkte ik in het kamp of werd 's morgens het bos ingestuurd om bamboes te hakken voor de barakkenbouw. Op zichzelf een goede niet te zware bezigheid: wat zou ik anders hebben moeten doen? De hele dag op mijn nest liggen? Nu kon ik 's middags lezen en zoals gezegd heb ik daar veel door geleerd.

Omtrent het leven in het kamp zelf geven enige gedichten, niet van mijn hand, een indruk. Natuurlijk is er veel meer van te vertellen maar de gedichten geven een goed beeld. Het volgende is omstreeks oktober 1945 geschreven in Bangkok na de Japanse overgave: soldatentaal van het KNIL.

De Club der verneukten

Zij kwamen na jaren op Java weerom
Zij hadden geen vaandels, zij hadden geen trom
Zij zagen de zon bij het zinken
Op Batavia's dakpannen blinken.

Zij waren vermagerd, verouderd en ziek
Het was bij elkaar een armoedige kliek
Na jaren van zwoegen en zweten
Van slecht en heel weinig eten.

Zij slaafden aan railroad, aan wegen en kamp
En iedere verhuizing opnieuw was een ramp
Langs de weg zonder schoenen en laarzen.

Zij leerden beschaving van iedere jap
Cultuur van de zweep, van de stok en een trap
Er werd slechts geschreeuwd en geslagen
Zij hebben het moeten verdragen.

Maar ondanks dat alles, de geest die bleef goed.
Overtuigd van de afloop bleef ieder vol moed
De jap kon met al zijn streken
De geest der mannen niet breken.

Nu zijn ze na jaren op Java weerom
Zij hadden geen vaandel ze hadden geen trom
Zij hadden slechts luizen die jeukten,
Zij welkom gij club der verneukten!

De twee kanonniërs

In Thailand kwamen twee kanonniërs
Die waren in Java gevangen
En toen zij kwamen in het jungle-kwartier
Zij lieten de koppen hangen.

De ene sprak: we zijn de lul
Ze hebben ons lelijk te pakken
Het werken is hier geen flauwe kul
Er ontbreken nog zeven barakken.

Ik heb gehoord het eten is rot
En er wordt ontzettend geslagen
Zij maken ons hier in een paar maanden kapot
En de leiding durft niet te klagen.
De ander zei: het komt best voor mekaar
Je kunt je hier makkelijk drukken
Alleen de "zakken" zijn de sigaar
En de black market zal ook wel lukken!

Ik ben vannacht in de Kampong geweest
Waar je eieren en pisang kunt krijgen
Ik heb en passant een Thais meisje gekust
Maar daar zal ik liever van zwijgen.

Een andere versie was:

Ik ben vannacht naar de Kampong gegaan
waar je eieren en pisang kunt kopen
Het is hier niet zo heel ver vandaan
En ik heb er ook "lau" (rijstwijn) gezopen.

Deze twee gedichten vond ik tussen aantekeningen betreffende de
gevangenschap. Al herinner ik mij niet meer wie de dichter was,
vond ik ze toch nuttig, ook om het soldaten-Nederlands.

Het einde van de krijgsgevangenschap

's Nachts werden we per boot van Kambury (100 km ten westen van Bangkok) vervoerd tot aan het spoorwegstation van Nonpladuk. Tijdens de reis, die de hele nacht duurde, zaten we voortdurend met opgetrokken knieën en konden vanwege onvoldoende plaats niet slapen. De Japanse intendance-officier had vermoedelijk een gedeelte van het geld dat bestemd was voor de huur van voldoende boten, zelf opgestreken. Dit doet me denken aan die flauwe Engelse legermop. Men wilde in Thailand ergens een pantomime van Ali Baba en de Veertig Rovers opvoeren, maar dat kon niet doorgaan want er waren geen veertig intendance-officieren in het kamp te vinden.

De nachttocht die op zich al een verschrikking was werd nog verergerd door het echtpaar, eigenaars van de prauw, die op het verhoogde achterschip woonden. De vrouw probeerde haar man te paaïen, maar hij had geen zin en dat alles onder het gehoor van honderd naar sex smachtende krijgsgevangenen.

's Morgens werden we per trein doorgezonden naar Nakon Narjok, een plaats 100 km ten oosten van Bangkok. Natuurlijk stelden we bij aankomst de gebruikelijke vragen: "Hoe is het eten? Moeten we hier zwaar werk doen? Wordt hier erg geslagen?" Alles loopt echter heel anders. Als we op doorreis in Bangkok zijn hoort iemand van een Deen dat de oorlog afgelopen is en Japan zwaar gebombardeerd. Allemaal ongeloofwaardige berichten. Bovendien hebben we al dagen of zelfs weken eerder geruchten gehoord over een geheime conferentie van Japan en Amerika. De Amerikanen zouden bedreigd hebben met een vernietigingsoorlog als de jappen zich niet overgeven. Allemaal nonsens dachten we, doch precies zoals die Bulgaar, die in 1913 krijgsgevangene van de Turken was geweest, het ons had voorspeld. Dit gerucht dat we niet wilden geloven was juist wel waar. De atoombom zou op Nagasaki zijn gevallen en de Japanners hadden er nu genoeg van.

Blijkbaar hangt er toch wat in de lucht. Twee dagen na aankomst in ons kamp gebeurt er iets merkwaardigs. Een werkgroep die het bos was ingezonden komt veel vroeger dan normaal terug en zonder

bamboes voor de barakkenbouw. 's Avonds deelt de Engelse kampcommandant mee dat hij reden heeft om aan te nemen dat de oorlog afgelopen is. Daarna komt de officiële Japanse mededeling: "Om verder bloedvergieten te voorkomen heeft de Japanse keizer de oorlog gestaakt". Naar aanleiding van deze officiële mededeling gaan de Hollanders voor een dankdienst naar de kerk. Vele Engelsen liggen laveloos in de goot. Waar al die alcohol vandaan komt? Lees de laatste regel van het tweede gedicht! Niemand waagt het om te vragen wie nu eigenlijk de oorlog gewonnen heeft.

Al zijn we nu vrij, we leven nog als krijgsgevangenen. In theorie mogen we het kamp niet verlaten maar sommige ondernemenden doen dat toch. Ik ga ook eens alleen het kamp uit het bos in. Als ik het kamp niet meer zie, loop ik maar weer gauw terug.

De vraag is nu hoe snel we naar huis kunnen worden afgevoerd, dit alles gebeurt omstreeks 15 augustus 1945. Op 31 augustus vliegen geallieerde toestellen, Dakota's, over het kamp. Voor het droppen van medicijnen, levensmiddelen en een two-way radio moet een baan vrijgemaakt worden. Gek van vreugde zijn de kampbewoners, ze dansen en huppelen zoals ik het nooit eerder zag en waarschijnlijk ook nooit zal zien. Als hoogtepunt springen er ook nog drie parachutisten uit de vliegtuigen. Zij gaan de jappen instrueren wat er nu verder moet gaan gebeuren. Een ervan, een man uit Texas, verbaast ons met zijn kunsten. Op de heup heeft hij een pistool, door een handige beweging kan hij het vuurwapen van zijn heup in zijn hand doen vliegen. "Wah!" roepen de jappen uiterst verbaasd uit.

Latere kampherinneringen

Israel, 1946

In het eerste jaar volg je cursussen en lees je alles wat los en vast zit. In het tweede jaar word je opstandig, sommigen worden homoseksueel. In het derde jaar treedt een grote onverschilligheid op. Eigenlijk ging in die periode het leven, als in een lange winterslaap, aan mij voorbij, weinig denkend aan Esther en de kinderen.

Op Java heb ik in het kamp cursussen gevolgd. Een ervan, gegeven door een genie-officier, ging over de ontwikkeling van wiskundige formules ter verklaring van natuurkundige verschijnselen. In Siam gaf ik Nederlandse les aan een Engelse officier aan de hand van de bijbel. Tegen het eind kende ik wat meer Engels, maar hij geen Nederlands. Hoe weinig ik van de Nederlandse zinsbouw en de grammatica wist, merkte ik. Opvallend was dat in de Engelse bibliotheek altijd enige exemplaren van Fowler's English Usage te vinden waren. In de Nederlandse bibliotheek daarentegen vond ik niets over de Nederlandse taal.

De officieren, Nederlandse en Engelse, hebben weliswaar geen maarschalkstaf in hun ransel, maar wel een boek. Waar we ook kwamen werden de boeken meteen in een uitleenbibliotheek verzameld. Er waren boeken die de Engelsen in de laatste dagen van Singapore uit de bibliotheek van het Raffles College hadden geplunderd. Verder vond ik piratendrukken van de Sammlung Goschen, romans en detectiveverhalen en een uitstekend boek over plantengeografie. Hierin werd het klimaat van Burma en Siam verklaard. Het klimaat is driedelig heb ik geleerd: droog koud, droog warm en daarna warm met regen, en nog meer zaken die ik in Wageningen niet geleerd had. In de bibliotheek waren Engelse en Hollandse atlassen. De Engelsen waren verbaasd dat de Bosatlas begon met kaarten van Nederland en niet van Engeland.

Soms kreeg men een inzicht in de Engelse ideeën over onderlinge verhoudingen. Zo vertelde een Engelse officier bijvoorbeeld dat hij met zijn broer, een "noncom" (onderofficier) zo maar op de Strand in Londen had gelopen. Een andere keer moest men een Engelsman feliciteren omdat zijn broer een "K" (Knight) had gekregen, hij was geridderd.

Bij de Engelsen is er bovendien een groot onderscheid tussen de officieren met een Royal Commission, die uit Engeland uitgezonden zijn, en officieren die maar een Viceregal Commission hebben, een aanstelling door de onderkoning van India. Zij zijn van de Indian Army en rassistisch gesproken, minder zuiver op de graat. In een kamp waar ik was wilden de "betere" soort Engelse officieren niet naast hun collega's van de Indian Army liggen. Wij, Hollandse

officieren, moesten als afscheiding tussen de ene groep en de andere ons bedje spreiden. Verschillen die wij in het KNIL veel minder kenden. Veeleer vormden wij een grote familie (zoals later in Tsahal, het Israëlische leger). Daarentegen was het verschil in rangen en standen het grootst in het Amerikaanse leger (zoals later beschreven in "Why they defected" over Amerikaanse krijgsgevangenen in de Koreaanse oorlog).

Nadat ik niet veel goeds van de Engelsen heb geschreven ook nog wat positiefs, in de eerste plaats de radioberichten. De berichtgeving was een Engels-Hollandse organisatie. In de bagage van de Japanse commandant hadden de Engelsen een of meer radio's gesmokkeld en er werd geregeld naar radio New Delhi geluisterd. Parallel hiermee brachten de leden van de werkgroepen die gras moesten snijden voor het paard van de Japanse kapitein Siamese kranten het kamp binnen die zij onder het gras verstopten. De kranten werden onmiddellijk vertaald door een Engelsman, oorspronkelijk een hoge functionaris, die de Siamese taal machtig was.

Door de kranten en de radio bleven we redelijk op de hoogte van de gebeurtenissen in de buitenwereld. Contact met anti-Japanse Thais zorgde voor aanvulling van de batterijtjes. Waren ze uitgeput, dan was "het vogeltje ziek". Radio berichten werden geregeld doorverteld en men kon direct zien vanuit welke hut. In een kring zaten de toehoorders met open mond, grote ogen en gespitste oren gespannen naar het nieuws te luisteren. Mochten de Japanners er toch achter komen dat we van het radionieuws op de hoogte waren dan konden we altijd nog beweren dat we dat uit Siamese kranten hadden, waarmee het bezit van een clandestiene radio verdoezeld werd.

Iets buitengewoons, met zang en dans, was het Engelse toneel. Een aparte theatergroep die in Tamuan een toneel gebouwd had voerde eigengemaakte revues op. In een van die voorstellingen kwam het volgende liedje voor:

We are Singapore girls, From Singapore town.
We are rather fed up, And rather run down,
Living a life like Somerset Maugham
Under a tropical moon, In a tropical town!

Je kon helemaal weg raken van al die vrouwen op het toneel. Je was echter weer terug in het oerwoud als je onder hun rokken die harige mannenpoten zag.

Dieren waren het enige wat in ons onnatuurlijke leven natuurlijk was. Aangetrokken door de glinsterende ogen van de hond stak de aap zo nu en dan een vinger in zijn oog. Dan bromde de hond een beetje maar nam het hem verder niet kwalijk en ze speelden verder lief samen. Spelen mijn kinderen, die ik met zeven en negen jaar had moeten achterlaten, altijd maar zo lief met elkaar. De aap was erg gehecht aan zijn baas die hij op het appèl niet altijd kon vinden. Het beest klom dan in een boom, keek rond en zodra hij zijn baas zag gleed hij vlug naar beneden. Hij glipte tussen alle benen door en klom op de schouders van zijn baas. Op een dag trok iemand de aap aan zijn staart en hij viel achterover van een tak en was dood.

Dan was er de geit die kopschuddend achter de japse officieren aan naar het appèl liep en na afloop weer als eerste kopschuddend voor hen uit terug ging. Verder nog Siamese katten, Brändneuzen, die hun jongen voordeden hoe ze in een boom moesten klimmen. Als kind had ik dat wel eens gehoord maar dacht toen dat het een kinderverhaaltje was. Alle eenden die met elkaar deden wat heel natuurlijk is, wat een toekomstige krijgsgevangene vertwijfeld deed uitroepen: "Lucky bastards!"

De hygiëne in het kamp was heel beperkt. Hollanders wasten zich (mandi) elke dag, maar hadden kleerluis. Engelsen (b.v. de Liverpool Manchester Fuseliers in Changi, Singapore) rook je op zaterdag, vóór hun wekelijkse wasbeurt, van verre aankomen. Engelse officieren waren altijd netjes geschoren, Hollandse officieren scheerden zich veel minder. Later toen de Gilettemesjes op waren werden wij geschoren door de Hollandse kapper, die daarvoor een scheermes van de Japanners te leen kreeg dat later op de dag weer ingeleverd moest worden. Onze kapper is vroeger op de vloot konstabel/torpedomaker geweest en hij hanteerde het scheermes als een moersleutel, nogal pijnlijk.

De kleerluizenplaag kregen we in Tarsao tenslotte onder de knie door, volgens het voorbeeld van de Engelsen, onze spullen eens per

maand bij zestig graden in een grote oven te drogen waar die beesten niet tegen konden. Ondertussen had ik schurft gekregen en werd in een drum met warme permanganaat uitgekookt. Onder de drum smeulde een vuurtje en het was net alsof ik bij de kannibalen tot soep werd verwerkt. Een ander interessant beeld: een hoofdingenieur van de B(ataafse) P(etroleum) M(aatschappij), een man die in de soos in Balikpapan een aparte ereplaats had, zat op zijn bed (tempatje) zijn hemd te ontluizen. Hij was zo verziend geworden dat zijn armen bijna te kort waren om de luizen nog te ontwaren.

In elk kamp was een goed georganiseerde zwarte markt, hoe die in elkaar zat weet ik niet. Als je geld nodig had kon je bijvoorbeeld je polshorloge verkopen (als je dat nog had); Doxa was een begeerd merk. Wilde je eens buiten het kamp naar de vrouwen, de zwarte markt kon er voor zorgen, met garantie. Nee, niet wat je zou denken! De garantie bestond uit het volgende: werd je gepakt en tot 14 dagen cachot (petoet, stockade) veroordeeld dan ging iemand van de black market organisatie de straf voor de verzekerde uitzitten. Aangezien ikzelf daaraan niet heb meegedaan, moet ik al deze zaken onder voorbehoud schrijven (er was veel "hearsay" bij).

Vreemd genoeg was er in de kampen ook een soort Joods leven. Met veel choetspa (heel brutaal) heb ik ondanks mijn toenmalige gebrek aan kennis van het Hebreeuws meegeholpen. Ik had een handleiding voor Joodse begrafenis, met Japans censuurstempel, in mijn bezit, maar heb die nooit nodig gehad. Dit boek heb ik nog steeds. Ook had ik een Tenach (Oud Testament) die iemand moest achterlaten; daaruit hebben we destijds "Halleel" gelezen (de lofzang, Psalmen 113-117). Na de oorlog in Nederland teruggekomen, heb ik die Tenach aan de eigenaar geretourneerd. Voordat ik in 1942 naar Siam ben afgevoerd heb ik mij de data van Pesach en Rosj Hasjana (joodse Pasen en Nieuwjaar) laten opgeven door een Hollandse joodse geleerde die in Bandoeng was verzeild.

Op Pesach probeerden we een soort seider te houden met behulp van een Engelse Capt. Philips die van alles veel meer afwist dan ik en die het meeste heeft georganiseerd. Kapitein Philips was in het bezit van een sidoer (gebedenboek) voor Engelse troepen te velde,

maar daarin waren de gebeden ontzettend "verstummeld". Zelf heb ik geprobeerd zoveel mogelijk op sjabbat niet te werken door te ruilen met christenen die soms op zondag dienst hadden. In theorie hadden we recht op een vrije dag per week. Minjan, de rituele bijeenkomst van tenminste tien mannen, hebben we nooit gehad. Alles bij elkaar was het weinig indrukwekkend. Na de bevrijding heb ik een joodse krijgsgevangene nog eens in Scheveningen ontmoet waar ik op vrijdagavond naar een Oost-Europees sjoeltje ging en de vrouwen achter gordijnen zaten. Mijn dochters wilden niet meer met mij mee naar sjoel toen bleek dat de gordijntjes niet konden worden afgeschaft!

Voordat ik over mijn bevrijding en tocht naar Nederland ga schrijven wil ik nog over enkele gebeurtenissen vertellen die mij als interessant zijn bijgebleven.

In het bos, nadat onze dagtaak van bamboehakken was volbracht, zat ik eens met de redacteur van de Engelse krant in Kuala Lumpur (Malacca) te praten over het verschil tussen gerucht en bericht. Zouden we horen, zei ik, dat de Engelsen (gealliëerden) in Nederland bij Hoek van Holland geland zijn, dan is dat waarschijnlijk een gerucht (dus onbetrouwbaar nieuws). Iedereen kan dat bedenken, ook iemand met geringe aardrijkskundige kennis. Spreekt men van een landing bij de Hondsbosse Zeewering bij Petten of Camperduin dan klinkt dat veel geloofwaardiger, omdat niet iedereen weet waar die dijk ligt. Dat gesprek was 's morgens. 's Middags zaten de hogere officieren bij elkaar met atlassen om te zien waar Petten lag. Onder hen was namelijk een Engelse Overste die op zijn stafcollege een plan voor een landing bij Petten had moeten voorbereiden. Ik heb ze gauw uit de droom geholpen en hen verteld dat er geen landing was geweest. De journalist had mij niet goed begrepen!

In de officierskampen waren ook veel "noncoms" (onderofficieren) en O.R.s (soldaten), die moesten werken aan de spoorweg teneinde geld voor de noodzakelijke bijvoeding te verdienen. Officieren daarentegen kregen een toelage van de jappen overeenkomend met het salaris van een in rang lager zijnde Japanse officier in vredestijd. In Tarsao werd door de jappen per twee

officiëren een badman toegestaan. Een heel begeerd baantje omdat het werk relatief licht was: water halen uit de rivier en officierskleren wassen. Ik kan mij niet herinneren of deze laatste regeling ook in latere kampen van kracht was. Mijn hulp heeft heel wat klusjes voor mij opgeknapt en ik had veel steun van hem.

Zelf heb ik in de kampen boomstronken helpen uitgraven, urinoirs moeten legen, een bananenplantage helpen bewaken, rails sjouwen en drie dagen aan de spoorbaan moeten werken. Aangezien ik weet dat dierlijk eiwit, vooral eigeel, noodzakelijk is voor het lichaam, heb ik mijn geld vrijwel alleen aan eieren uitgegeven. Toen ik tenslotte na de oorlog in Austerlitz bij Zeist, na een medische keuring, uit de militaire dienst werd ontslagen, zei de dokter op verbaasde toon tegen me: "Meneer, uit welk sanatorium bent u gekomen?". Ik woog toen ongeveer zestig procent van mijn gewicht in 1987.

Lovend heb ik over de Engelsen geschreven maar de Hollandse bijdrage tot het behoud van een relatief goede gezondheid was ook niet gering. Het laboratorium en de verstrekking van gist, ter bestrijding van vitamine B-gebrek (beri-beri) stond onder leiding van een Hollander, een Kapitein Apotheker. Interessant was dat ook alcohol, naast vitamine B, kon worden verkregen uit rijst. De alcoholoplossing werd in zelf vervaardigde distillatieapparaten tot bijna absolute alcohol gedistilleerd. Dit product werd dan tot ether verwerkt.

De Japanse kampcommandant meende dat deze ether meteen gebruikt kon worden voor anaesthesie. "Nee", zei het hoofd van het lab, "de ether moet men eerst uitproberen met dierproeven om te zien of die ongevaarlijk is, bijvoorbeeld op een hond". In een mum van tijd werd er een hond het kamp binnengebracht. Nog nooit heb ik een hond zo bang gezien, het beest stond te bibberen met zijn staart tussen zijn poten. Hondenliefhebbers konden het niet aanzien en het beest werd enige dagen liefderijk gevoederd. Om de een of andere reden ging de dierproef niet door en werd het dier weggejaagd. De stommerd kwam terug en was niet meer weg te krijgen.

Het is niet overdreven om te zeggen dat de gist menig leven heeft

gered. Een Engelsman die bij ons in het kamp was heeft mij jaren later herkend toen ik voor de FAO in Guatemala was. Hij kon zich mij nog herinneren uit de tijd dat ik bij de gistploeg onder Professor Terra werkte. Uit dankbaarheid vroeg hij mij te eten, ofschoon hij de volgende dag naar Europa moest vliegen en dus zeker wel wat anders te doen had.

Eén man mag ik zeker niet vergeten te vermelden, de tolk die de rang van officier had en de Japanse taal enigszins machtig was. Hij vertaalde bevelen en klachten van het Japans naar het Nederlands en omgekeerd. Naar ik meen is hij naderhand hoogleraar geworden aan de Universiteit in Leiden of een andere universiteit in Nederland.

We hadden heel beperkt contact met de familie. Twee of drie maal in al die jaren heb ik een briefkaart gekregen, via het Internationale Rode Kruis. Ten dele waren zij met voorgedrukte teksten en ten dele met boodschappen van Esther.

De reis naar Nederland

Begin september 1945 werd onze groep nu ex-krijgsgevangenen per vrachtauto naar Bangkok vervoerd. De hogere rangen waren al eerder vertrokken omdat zij geloofden dat zij bij de wederopbouw van het KNIL nog een taak te vervullen zouden hebben. Urenlang ging de reis ging door de centrale vlakte van Thailand, nog vlakker dan Noord Holland. Hoogste punten waren de bruggen over de afwateringskanalen, aangelegd door koning Rama de Vierde. Pijnlijk vond ik dat we in Bangkok door de bevolking werden begroet alsof we overwinnaars waren.

Eerst werden we gelegerd onder de hoofdtribune van de renbaan van Bangkok, waar ons een grote verrassing wachtte. Aan de muur waren knopjes en als je daarop drukte ging er elektrisch licht aan, een weelde waar we bijna drie jaar niet meer van genoten hadden. Enige weken later werden we ondergebracht in het Orient Hotel, naast de gebouwen van de Deense East Asiatic Company. Met de zoon van een van de directeurs was ik in 1927 in Rechovot geweest.

Terwijl wij naar Java lijsten hadden gestuurd van overlevende militairen kwamen er uit Java alleen lijsten met namen van vrouwen, zonder de bij hen behorende kinderen. We hoopten maar het beste en voor mij bleek dat gelukkig ook juist.

Bovendien kwamen er brieven uit Java met optimistische berichten. Engelse troepen waren op Java geland onder bevel van generaal Christiansen. Deze wist echter niets beters te doen dan meteen met Soekarno te gaan onderhandelen, in plaats van het Nederlandse gezag te herstellen. Ondertussen was er in Bangkok een Nederlandse generaal aangekomen die ons moed wilde inspreken, en ons aanbeval geduld te hebben: "De terugkeer naar Java moet nog maar eventjes wachten" zei hij. Ten onrechte heb ik die generaal nogal onbeleefd toegesproken.

Na enige tijd kwam er uit Semarang een briefje van Esther dat het haar en de drie kinderen goed ging. Ondertussen had ik mijn demobilisatiebestemming veranderd. Niet naar Java, maar naar Nederland wilde ik om daar onze families te gaan zoeken. De legerleiding vond het best, in het bijzonder na mijn ruzie met de generaal. Een beroeps-onderofficier zei tegen mij, toen bekend werd dat ik naar Nederland zou gaan: "Als ik als onderofficier ruzie zou hebben gemaakt met een generaal, dan zou ik twaalf jaar van promotie uitgesloten zijn geweest, maar jou, een reserve-officier, sturen ze daarentegen naar Nederland."

Pas in Bangkok begon ik mij voor het eerst te realiseren wat er met de joden gebeurd was. Een foto van een kuil met lijken was hier de aanleiding toe. Na de vreselijke berichten over de uitroeiing van de joden in Europa kan ik het leven in Bangkok met zijn twaalf kilometer bordeelfront niet goed meer verdragen.

In een boekbespreking van 'Palestine, Land of Promise' geschreven door Walter Clay Lowdermilk staat (in 1945) dat er in Palestina, economisch gesproken, nog ruimte is voor miljoenen joden. Men dient ook oog te hebben voor het feit dat de industriële ontwikkeling van het land ongekende mogelijkheden biedt mits men zich niet blind staart op de beperkte opname capaciteit van de landbouw. Hoop is er dus nog voor de joden, Lowdermilk ben ik nog steeds dankbaar.

Een ander, meer prozaïsch, beeld is onder meer hoe ik met een jonge vrouw naast mij voor het eerst na jaren achter het stuur zit van een gammele auto zonder starter of claxon en over de New Road in Bangkok rijd, de drukste straat van deze miljoenenstad. Het is een griezelig gewemel van riksja's, fietsers en vele voetgangers, een kakofonie van geluiden, maar het ging goed!

Bij een ontvangst van burgers is ook een Engelse officier van gezondheid aanwezig die mij een instructie laat lezen betreffende de omgang met bevrijde krijgsgevangenen. "Spreek ze vooral niet tegen, ze zijn erg labiel" staat erin. Achteraf gezien bleek dat juist, hoewel ik toen verontwaardigd was.

Plotseling was daar mijn reisopdracht (movement order) om naar Nederland te gaan. Een vriend schreef in mijn notitieboekje een verzoek aan zijn compagnon in Den Haag om mij eventueel fl. 1200 te lenen, een andere vriend zorgde ervoor dat ik transport vond naar het vliegveld Don Muang van Bangkok. (Ditzelfde vliegveld zou 27 jaar later nog een rol in mijn leven spelen toen Ruth, onze dochter, daar uit de handen van de P.L.O. werd bevrijd.) Voor het vertrek stonden daar nog enige Japanse officieren die mij eerbiedig groetten, voor mij waren ze echter lucht.

Zo vliegen we dan met een Dakota naar Rangoon over het gebied waar we enige jaren krijgsgevangenen zijn geweest, een fijn gevoel. Vanuit Rangoon word ik samen met een andere Hollandse jonge man, een "compassionate case" (met spoedeisende familie-omstandigheden), na enige dagen naar Calcutta doorgezonden waar we in de Viceregal Lodge worden ondergebracht. Deze jonge man is later nog ambassadeur in Ierland geworden. Het vliegtuig was een omgebouwde Flying Fortress en we kwamen op echte stoelen te zitten. Voor mij zat een Sikh die het Victory Cross had ontvangen. Handenwrijvend kwam de captain hem persoonlijk bezoeken en eer bewijzen. Zo kwamen we aan op Dumdum, het vliegveld van Calcutta, en van daar via een hotel naar de Lodge.

Vreemd is dat ik al schrijvend mij de beelden vager begin te herinneren. Wat is Calcutta toch een grote stad. Rustig wandelde ik op Dalhousie square terwijl er een opstand was in verband met het proces tegen soldaten van het Vrije Indische Leger (in opstand tegen

de Engelsen). Meer dan honderd doden vielen er, maar in deze enorme stad heb ik er niets van gemerkt. Eindelijk ben ik "posted", dat wil zeggen dat mijn naam op het zwarte bord staat en ik per first priority met de BOAC richting Nederland zal vertrekken.

Nog enkele woorden over de grote steden. Bangkok:

De trams waren gebouwd op de lengte van de kleine sierlijke Thais. Europeanen die veel langer zijn stootten hun hoofd in de doorgangen. Overal waren klongs (drainage sloten) bij de op palen gebouwde huizen, hoge bomen en paleizen. Aan de overkant van de Chao Phraya rivier ligt Thonburi. Alles was daar veel primitiever. De klongs waren nog niet gedempt zoals veelal elders in Bangkok wel, al het transport ging over water. Zelfs de schoolkinderen sprongen bij het uitgaan van de school in hun kano's en peddelden weg. Op een dijk langs een van de klongs waren huis aan huis winkels die rijst verkochten. Een onafzienbare rij, maar er was geen weg te zien, net als in Venetië eeuwen geleden.

Rangoon: Een grote Engelse stad, gebouwd aan de rivier. Vele spitse pagodes, cricketvelden en gebouwen in Britse "Imperial Style" opgetrokken, net zoiets als het postkantoor in Jaffo. Toen ik tenslotte in Londen aankwam en per bus door de stad reed, kreeg ik een vreemde gedachte. Wat lijkt deze stad toch op Rangoon en Singapore. De overgang naar Europa was groot. Geen koortstemperaturen in de buitenlucht, zoals 37 graden op het vliegveld van Rangoon in bescheiden zonlicht. Je kon je weer bewegen zonder terug te schrikken voor de tropische hitte van Bangkok.

Eerst had men mij per troepenschip willen evacueren, maar door tussenkomst van de Nederlandse vertegenwoordigers in Bangkok en bij de SACS (South Asia Command in Singapore) was mij toegestaan te vliegen. Er was een duidelijk verschil tussen de behandeling in de burgervliegtuigen en in die van het Air Transport Corps. Bij de eerste was je passagier, bij de laatste behoorde je tot de 'grote broederschap'. Kartonnen dozen met eten lagen altijd in de militaire vliegtuigen. Op de vliegvelden werd je door WAAFs (vrouwelijke vrijwilligers) naar de kantine gebracht waar verder voor de RAPWCI-kanten (Recovered Army Prisoners of War and

Civil Internees) gezorgd werd. Niets daarvan bij de luchtvaartmaatschappij BOAC, waar de mensen bestudeerd onbeleefd waren (dit alles in november 1945).

Van Calcutta ging ik dus richting Nederland en stond ik met mijn bagage (een plunjezak) bij het kantoor van de BOAC. We werden naar een steiger aan de Hoogli (mond van de Ganges) gereden en daar lag een bootje dat ons naar een Sunderland watervliegtuig bracht, wat een verrassing was. Na zeven uur vliegen daalden we omstreeks middernacht in Karachi. Verder via Koeweit naar Kairo waar we op de Nijl daalden. Voor een korte rust en het diner werden we op een huisboot ondergebracht. Het lukte me niet om mijn broer in Tel Aviv telefonisch te bereiken. De WAAF in de telefooncentrale had het te druk met haar boyfriend die zij met kalmerende stem en in alle toonaarden toesprak en maande: "Please darling, go to bed darling!". Voor mij, een "Recovered Prisoner of War", had ze geen tijd. Tegen middernacht stegen wij op en bij daglicht daalden wij op Augusta, Sicilië. Vervolgens vlogen wij door naar Poole bij Brighton. Vandaar langs villaatjes met woonkamers waarin electrisch licht brandde, een toonbeeld van huiselijkheid: een lange reis per trein naar Londen, die even lang duurde als de reis van Augusta naar Poole.

In Londen werd ik ondergebracht in een echt hotel vlakbij South Kensington Underground. Voor het eerst in vier jaren eindelijk een kamer voor mij alleen. Wat verwaarloosd was alles, versleten dekens, lakens met grote gaten, uitzicht op ruïnes. De Londense vrouwen zagen er, na vijf jaren oorlog, onverzorgd en vermoeid uit. Later in Amsterdam zou ik hetzelfde haveloze en vervelozende beeld zien.

Na enige bezoeken aan de Nederlandse vertegenwoordiging op Sloane Square kreeg ik na twee dagen transport naar Valkenburg, het vliegveld bij Den Haag. Vandaar per autobus naar Den Haag en daar stond ik dan tenslotte in mijn eentje op het plaveisel voor het kantoor van de KLM. Geen heldenontvangst, niets! Met veel moeite heb ik een aangetrouwde neef in Amsterdam opgebeld in de hoop dat hij achterover zou slaan van verbazing. Zijn eerste woorden waren echter: "Hé, ben je daar, we hadden je al eerder verwacht."

Kom maar gauw”.

Daarna heb ik mij op het Ministerie van Koloniën en Overzeese Gebiedsdelen (in de volksmond: “overgebleven gebiedsdelen”) gemeld en daar kreeg ik transport naar Amsterdam plus duizend gulden, later met mij verrekend! Vrolijk vertrok ik naar Amsterdam in de hoop nu eens goed te kunnen opscheppen over wat ik allemaal in het oerwoud had meegemaakt.

Echter in de familiekring begon men mij meteen te vertellen over Westerbork en alle verschrikkelijke dingen die de joden hadden meegemaakt. Bovendien krijg ik de eerste verschrikkelijke berichten over mijn familie. Moeder is in Bergen Belsen omgekomen van uitputting, mijn schoonouders en zwager Herman van Campen zijn vergast. Gelukkig zijn mijn zuster en haar kind naar Palestina uitgewisseld. Dat heb ik eerst niet durven geloven maar later blijkt het juist te zijn. Paul van Campen, mijn jongste zwager, is gespaard gebleven omdat hij heeft kunnen onderduiken. Iedere overlevende hier heeft meer meegemaakt dan ik en daarom besluit ik maar te zwijgen. Wat er op Java met de geïnterneerde Hollanders is gebeurd, was voor mij op dat moment nog niet duidelijk.

Over mijn hereniging met Esther en de kinderen had ik in Siam eens een droom gehad. Op een schip kwam ik in Tandjong Priok aan, stond aan de reling en keek van boven naar beneden. Wie stond daar? Esther met de drie kinderen. In werkelijkheid echter stond ik op 10 januari 1946 in Amsterdam op de kade en keek van beneden naar boven. Aan boord van de Oranje stond Esther met de drie kinderen. Dit was pas het echte einde van mijn krijgsgevangenschap.

1947